

TÁNCZOS VILMOS

HOGYAN IDÉZIK A TÁRGYAK A MÚLTAT? EGY CSÍKI GAZDASÁG PÉLDÁJA

KIVONAT: A tanulmány egy csíki parasztgazdaság fennmaradt tárgyállománya kapcsán arra a kérdésre keresi a választ, hogy a régi tárgyak hogyan idézik fel az elmúlt időt. Mi kell ahhoz, hogy a múltidézés egy tudományos szövegben minél teljesebb, hitelesebb és emberibb legyen? A szerző emellett érvel, hogy a tárgyak jelentései nemcsak a történelmi korok általános gazdasági és társadalmi viszonyaival kapcsolatosak, hanem a tárgyakat használó emberek személyiségéről, egyéni viselkedésformáiról is árulkodnak. A jelentések feltárása akkor hiteles, viszonylag teljes és életszerű, ha a kutató a tárgyakhoz nyelvi interpretációt is rendel, mindenekelőtt tárgytörténeteket. A tárgyak tapasztalati valósága és a hozzájuk kapcsolt narráció egymást erősíti.

KULCSSZAVAK: néprajz, dialektológia, néprajzi tárgy, muzeológia, narráció és vizualitás, Székelyföld

*„Dejszen ami elmúlt, az meghalt, elveszett –
Virrasztója is úgy jár: az emlékezet.”*
(Arany János: Toldi estéje)

Jelen tanulmányban egy csíkszentkirályi parasztgazdaság fennmaradt tárgyállományát vizsgálva arra a kérdésre keresem a választ, hogy a tárgyak hogyan idézik fel az elmúlt időt. A múltra való emlékezés akaratlanul, úgymond spontánul

is mindig megtörténik, amikor az emberek egy-egy régi tárgyat kézbe vesznek, használnak, de minket most elsősorban a kérdés kutatásmódszertani vonatkozása érdekel: mi kell ahhoz, hogy a múltidézés egy tudományos szövegben minél teljesebb, hitelesebb és emberibb legyen? A régi tárgyakról író néprajzkutatónak természetesen vizsgálnia kell a múlt tárgyaihoz való, előbb „spontánnak” nevezett, ugyancsak mulandóságra ítélt emberi viszonyulásokat, megnyilvánulásokat is, sőt ezek a tudományos munka kiemelten fontos forrásai, úgyhogy a jelen tanulmány következtetéseinek alapját is voltaképpen ezek képezik.

1. „A mi életünk egy múzeum.”

„A mi *életünk* egy múzeum” – mondta 87 éves édesapám 2016-ban nem sokkal halála előtt. A kijelentést akkor még átvitt értelemben fogtam fel, azaz úgy gondoltam, hogy *életviláguk* „elmaradottságára”, új világból való kiesettségére utal vele a rá jellemző öniróniával. Később, amikor halála után a portán – székelyül: *az életben* – lévő tárgyi hagyatékkal részleteiben is szembesültem, megbizonyosodtam arról, hogy ez a kijelentés nemcsak metaforikusan, hanem valóságosan is igaz: őseim telkén a szó szoros értelmében is gazdag néprajzi tárgyi hagyatékhalmazódott fel. Magam is ebben *az életben* nőttem fel, később is sok időt töltöttem itt, használtam is a tárgyak jelentős részét, de a családi tárgyi hagyatékhalmaz valódi gazdagságát csak akkor mértem fel, amikor hozzáfogtam a tárgyak rendezéséhez, fényképezéséhez, leltározásához és a róluk szóló történetek felidézéséhez.

2. Milyen tárgyakból áll a „múzeum”, és miért kell számba venni azokat?

A szóban forgó tárgyi hagyatékhalmaz mintegy 2500 négyzetméteres beltelek gazdasági- és lakóépületeinek különböző tereiben található. (1. kép) Az *első udvar* közepén van a *ház*, ez a telek, az élet központja. (2. kép) Ez a fagerendákból

összerótt, az első világháború után épült kétosztatú lakóépület egy *ház* nevű nagyszobából (3. kép), egy *szoba* nevű, az előzőnél kisebb helyiségből, valamint az utóbbiból leválasztott, edénytárolásra szolgáló kis ódalházból és *kamarából* áll – mindegyikben bútorok és a szobabelsők szokásos tárgyi eszközeinek (ruházkodás, étkezés, a családi emlékezet tárgyai stb.) sokaságával. Az első udvar közepén, a lakóházzal szemben áll egy ugyancsak kétosztatú külön épület: egyik része a *gabonás*, a másik pedig a *nyárikonyha*. (4. kép) A *gabonás* mindenekelőtt a gabona tárolására használatos *gabonakarok* (gabonátároló ládák) (5. és 6. kép) otthona, de itt kapnak helyet egyéb eszközök (*dagasztótekenyők*, *bévetőlapátok*, *csebrek*, *kasok*, *mosófazekak*, *mosópad*, *tekenyők*, *dézsza*, *túrós-dézsza*, *zsírosbödönök*, *küpillő*, *lámpák*, *kerti szerszámok* stb.) is. (7–20. kép) A *nyárikonyhát* a Székelyföldön sokfelé most is *sütőnek* (Csíkbán: *sütő*) nevezik, hiszen ez a helyiség eredetileg – nálunk is – csak a szabadban álló *kemence* (21. és 22. kép) és a *vasfüttő* (kályha) (23. kép) fölé emelt, ún. *bankláb*on álló egyszerű fődél volt, amely alá később hevenyészett vagy időtállóbb oldalfalakat is emeltek, és így végül a sütés-főzés helyszínén egy zárt helyiség jött létre. A *nyárikonyha* mai zárt terében a *füttő* és a *kemence* körül bútorok is fellelhetők (*asztal*, *székek*, *konyhaasztal*, *tálos*, *vízpad*, *ágy*, *mosdószék*, *mosdótál* stb.), rajtuk sok edénnyel és a sütés-főzés egyéb tárgyi eszközeivel. (23. kép) A *nyárikonyha* és a *gabonás* közös padlástere, a *konyha híjja* a régi tárgyak valódi múzeuma (24. kép): ide kerültek fel a gyapjúfonás és -szövés, valamint kenderfeldolgozás eszközei (*guzsaly*, *orsók*, *matolla*, *fonókerek*, *csöllő*, *tekerőlevel*, *bordák*, *nyistek* [nyüstök] stb.). Ezek az 1950-es évek óta nincsenek már használatban. (25–32. kép) Ugyancsak a *konyha híjában* vannak egyéb, már nem használt tárgyak is: régi *gabonakarok*, *lisztesládák* (6. kép), a téli fűtésre használt *mosztos(kályha)* és tartozékai (34., 35., 36. kép), egy 1875-ös évszámot viselő festett *padláda* (37. kép), kiérlelt *juh- és báránybőrök*, papírzsákokban tárolt *lúdtoll* (38. kép), *üvegkorsók* (39. kép), *üstök* (40. kép) stb. Az 1980-as években rongyszőnyegszövésre még használt *osztováta* (szövőszék) szétszedett állapotban nem itt, hanem a *ház híjában* található. (41. kép)

A *hátussó udvaron* lévő *csűrben* (42. kép) a *csűr közén* áll az *egészvágás szekker* (szekér) (más néven: *hordó szekker*, *nagy szekker*, *lajtorjás szekker*) (43. kép) a hozzá tartozó tárgyakkal (*járom* [44. kép], *kötőrúd*, *lekötőlánc* és *lapockák*,

üllésdeszka, kerekék [45. kép], [nagy] bütüdeszkák, szánelők és szánutók), az *odor* (a csűr rekeszének) a fájához oda vannak támasztva a széncsinálás eszközei (*kaszák*, a *széna- és ganyéhányó vasvillák*), *csűrkapu* belső oldalán szegeken lógnak a *fagereblyék*. A csűr elülső falára akasztották a másik *kettősjármot*, az *egyesjármot*, a földmérésre szolgáló *hosszalót* (46. kép), oldalfalára (*bütejire*) a *pityókahúzó jármot* a *szájkosarakkal* együtt és a *disznyóperzselőt* (47., 48. és 49. kép). Kint a *csűrkapu sarkánál* áll a *fahúzó csákány*, a *csákány*, *csaptattyúkarók*, egy *vaslapát* és ezek felett egy nagy *cigánszege* lógnak a kisebb-nagyobb *láncok* (46. kép). A csűr sarkánál a *csűr gerezdjibe* sok fa- és vastárgy, alkatrész van feltűzve (például: *kapavasak*, *fejszevasak*, *gereblyefogak*, *kaszakanták* stb.). (50–52. kép) A csűr oldalához tapadó *színalja* vagy *lefödés* (53. kép) a favágás eszközeinek (*favágókecske*, *fészük* [fejszék], *harcsafűrész*, *félkézfűrész*, *favágócsutak*, *fabot* stb.) tárolóhelye. (54–58. kép) A színalja külső nagy gerendáján szegeken lógó, *vaszat* gyűjtőnévvel megnevezett eszközkészlethez olyan vastárgyak tartoznak, amelyek a szekér, szán és más gazdasági eszközök egyes részeinek javításához, helyettesítéséhez szükségesek (például: *külső és belső tángyérkarikák*, *marokvesszők*, *kerekszegek*, *bornafogak* [boronafogak] stb.) (59. és 60. kép). A *színalja* az eső és nap ellen védelmet nyújt a szántás fontos eszközeinek. Itt áll középen a *félvágás szekér* (*kicsi szekér*), oldalt pedig az *eke*, a *borna* (borona), a *tajiga*, a *tézsolla* (fogatoláshoz használt rúd) (61–65. kép), fémdobozokban a tengelykenéshez használt *degenyeg* (szekérkenőcs) (66. kép) stb. Ugyancsak a szín alá kerülnek a gazdálkodás funkciót veszített tárgyai, például a kendertörésre használt két *tiló* (33. kép), a régi *szántalpak*, *szekerkerek*, a csebrek szállítására alkalmas *korcsilyák* (szánkószerű, fából készült, széles tetejű szállítóeszköz) stb. A színalja belső, csűr melletti oldalán áll a *szerszámospad* (53. kép) rajta *satuval*. Az aprószerszámok (*kalapács*, *harapófogó*, *csipőfogó*, *kicsi- és nagygyalu*, *kézvonó*, *nagy- és kicsifűrük* (fűrők), *cóstok* (colstok), *olló*, *ládák*, *szeges dobozok*, állatok *csengettyűi* stb.) magán a szerszámospadon és a csűr gerendái közé vagy a gerendák összerovási helyénél az ún. *csűr gerezdjibe* beszúrva található. (67–70. kép)

A csűr részét képező *istállóban* (42. és 71. kép) viszonylag kevés tárgy van, ezek jobbára a tehéntartás eszközei. Oldalt a polcon ott van még a *fejőszék* (72. kép), a *tehenvakarók* (tehénvakarók), a tehénygoyítás különféle eszközei, *juh-*

nyíró ollók, a polc alatt néhány vider (veder), a falon a szíjostor, az jászolhoz kötve a *tehen fejire való láncok*, a jászlak előtt két *itatócseber*, oldalt a fal mellett egy *malotásláda* (73. kép). Régen szegre akasztva itt lógtak az *istállólámpák* (74. kép) is, ezek a villany bevezetésével funkciójukat veszítették. Az istálló előtt található a *ganyédomb* a *ganyéhányás* eszközeivel (*ganyéhányó lapát* és *-villa*, *ganyéverő lapát*, *ganyélémerő vider*, *vesszőseprű*) (75–77. kép), mellette a *juhok szálláshelye*, valamint a *tyúk- és lúdpajta* (78. kép).

Ezeknek a tárgyaknak egy része saját készítésű eszköz, azaz házimunka eredménye, de a tárgyállomány nagyobbik része a háziipar mesterembereinek (szövőasszonyok, kosárfonók) és a szakképesített kézműves iparosoknak (kovácsok, kádárok, kerekések, kőfaragók, szabók, asztalosok, bádogosok stb.) a munkája, vagy pedig boltból vásárolt gyáripari termék (vasszerszámok, edények, öltözet, lámpák, bútorok stb.).¹

A tárgyállomány semmilyen vonatkozásban nem nevezhető teljesnek, ami természetes. Egyetlen parasztgazdaság sem rendelkezik a gazdálkodáshoz szükséges összes tárggyal, és a gazdaságban meglévő tárgyak történetileg is állandóan változnak. Ez az egyik végkövetkeztetése a magyar néprajzi szakirodalom legkimerítőbb tárgymonográfiájának, Fél Edit és Hofer Tamás *Az átányi parasztember szerszámai* című könyvének is. („Olyan ház nincs, ahol minden volna, nem létezik gazdaság a faluba, amelyik ne volna ráutalva a másikra.”)²

A tárgyak fenti felsorolása tehát csupán jelzésértékű. Azt hivatott illusztrálni, hogy az *életben* máig megmaradt régi eszközkészlet alkalmas egy a közel-múltban eltűnt életvilág gazdálkodásának megjelenítésére és a tárgyakkal élő ember élő arcának felvillantására.

1 A parasztgazdaságok használati tárgyainak tipológiájához lásd Gazda 2008, 43–50. és Fél – Hofer 2016.

2 Fél – Hofer 2016, 330.

3. Miért maradtak meg a régi tárgyak?

A tárgyak, amíg használatban voltak, éltek a maguk életét, ehhez pedig hozzátartozott a javításuk, újakkal való helyettesítésük és végső pusztulásuk is. A ma is meglévő tárgyak tehát korántsem jelentik a gazdaság „teljes” történeti tárgyállományát, hiszen a tárgyak bizonyos része az idők folyamán eltűnt, megsemmisült. De a megmaradt állomány így is tekintélyes, és mintegy százötven év retrospektív távlatában reprezentál egy időben változó életvilágot. Ez a házi „múzeum” ma már mégis egyedinek mondható, hiszen a paraszti világ hagyományos tárgyi világa általában – ritka kivételektől eltekintve – áldozatává lett a modernizációnak, és ez a székelly „életek” tárgyállományára is érvényes. Jogos tehát a kérdés: vajon miért maradt meg mégis itt, ebben az „életben” együtt ez a sok száz régi és újabb tárgy?

A hagyományos paraszti életforma ezen a vidéken akkor szűnt meg, amikor az egyéni föld- és erdőgazdálkodást a közösségi földművelés váltotta fel: 1959-ben előbb ún. „társulások” alakultak önkéntes alapon, majd az 1962-ben erőszakosan megvalósított kollektivizálással csaknem teljesen megszűnt az egyéni földbirtoklás. Ezt követte az ország és ezen belül a szűkebb vidék „szocialista iparosítása”. Az 1960-as és 1970-es években a közeli megyeszékhelyen, Csíkszeredában és a környék falvaiban is olyan jelentős ipari létesítmények jöttek létre, amelyek teljesen átalakították a hagyományos életvilágot. A korábbi gazdálkodási eszközök bizonyos része funkcióját veszítette (ilyen volt például a kenderfeldolgozás, a szövés-fonás eszközkészlete), más tárgyak viszont továbbra is használatban maradtak, ugyanis „a mezőgazdaság szocialista átalakítását” végül is nem sikerült a felülről elképzelt formában és ütemben megvalósítani. A vidék kollektivizált falvaiban végső soron egy hibrid gazdálkodási forma jött létre mind a tulajdonjogi viszonyokat, mind a munkavégzés formáit, mind a technikai eszközöket illetően. A határt közösen művelték, de a kollektív gazdaságban megállapított éves „napiegységet” teljesítő személyek az első években 25 ár (2500 négyzetméter), majd később csak 15 ár földet kaptak személyes használatra, és a tagok a kaszálókat is *részibe* használhatták, azaz a faluhoz közelebb eső területeken a megszáritott széna- és sarjümennyiség 2/3 részét, a távolab-

biakon „csak” 1/2 részét kellett beszolgáltatniuk. Ezek a körülmények lehetővé tettek egy korlátozott mértékű otthoni állattartást is (általában 2-3 disznó, 4-5 juh, egy vagy két tehén, ritkábban egy ló, kisebb baromfiállomány stb.), ami a kollektív gazdaságok fokozatos tönkremenésével a megélhetés szempontjából egyre fontosabbá vált. Ilyen körülmények között a gazdálkodás régi eszköz-készletének bizonyos része továbbra is használatban maradt, például a házi kis- és nagyállattartás, a közös juhtartás, a szántás-vetés, a zöldségtermesztés tárgyi eszközei, a sütés-főzés tárgyi világa.

A már nem használt tárgyaktól való végleges megválásnak az itt vizsgált tárgyállományt illetően nem volt sürgető kényszerítő körülménye: idősödő szüleim egy idő után maguk maradtak egy olyan telken, amely a hozzátartozó épületekkel együtt elég nagyknak bizonyult a régi tárgyak megőrzésére, és így a „hátha még jó lesz valamikor” elv érvényesítését semmi nem korlátozta. A tárgyak bizonyos részét egy ideig még használták, másik részét pedig félretették. Így ma bizonytalan vagyok abban a kérdésben, hogy múzeumként vagy élő valóságként kell-e erre a tárgyi világra tekinteni.³ A portán egy valamikori élő valóság változott fokról-fokra múzeumi reprezentációvá („*a mi életünk egy múzeum*”), de ez a tárgye gyüttes sok vonatkozásban őrzi még valamikori élő jellegét, mert részben ma is használatban van.

4. A hagyományos időtapasztalat: az állandóság érzete és a tárgyi világ

A vizsgált tárgyállomány fennmaradásának van egy általánosabb, kultúrtörténeti magyarázata is, amellyel ugyancsak számolnunk kell. Amint ezt már sokan leírták, a középkori világkép még nem ismerte a valahonnan valahová

3 A dilemma kapcsán itt jegyzem meg, hogy a múzeumi tárgyak identitásának „lebegtetése” tudatosan is előidézhető: előfordul, hogy a skanzenek a hagyományos tárgyak múzeumi reprezentációját élő valósággá változtatják (például régi mesterségek műhelyeit rendezik be, ahol a látogató is részt vehet a fogyasztható, megvásárolható termék előállításában).

tartó idő képzetét, és minden változást az örök és tökéletes idő megromlásaként értelmezett. Az olyan szellemi mozgalmak, mint a reformáció vagy a reneszánsz – amint erre a *re-* előtagok is utalnak – mindig a helyes útra való visszatérést, az egyetlen és változatlan örök időbe való integrálódást akarták megvalósítani. Még a *revolúció* szó történeti etimológiája is ezen a régi szemléleten alapszik, amikor még egy forradalom is a régihez való visszatérést jelentette.

Az idő először az újkorban, erőteljesebben csak a 18. században nyert történelmi minőséget, és vált a történelem dinamikus motorjává⁴, de ez a reformációtól eredeztethető szemlélet, sokáig nem hatotta át azokat a paraszti társadalmakat, amelyek még századok múltán is őrizték a középkor világképét, és ennek részeként az időhöz való viszonyulás régi formáit. Minél konzervatívabb volt egy társadalom, annál inkább.

A hagyományos világban az örök időhöz örök tárgyak tartoznak. Régen a tárgyak maguk is kifejezték az idő állandóságát. Egy-egy tárgyat addig javítottak, amíg ez csak lehetséges volt, helyettesítésükre csak a legvégső esetben került sor. Erre nézve kifejező a 79., 80. és 81. számú képeken látható *szemetlapát*, *erdőlő nadrág* és *mezőre járó neccek* példája. Ezek a tárgyak ma talán a mélyszegénység dokumentumaiként hatnak, pedig ismételt megújításukat nem ez indokolta. Édesanyám azért javította meg őket újra és újra, *mert megújíthatók voltak*, és az a tárgy, amelyik erre még alkalmas, nem eldobható. A hagyományos világ embere, mivel a tárgyakra mint az örök és változatlan világ képviselőire tekint, nehezen szokik hozzá az eldobhatóság gondolatához. Egy-egy tárgyat régen nem azért cseréltek le, mert helyette jobbat, újabbat akartak, hanem azért, mert a használat vagy egyéb okok miatt használhatatlanná vált, és helyette ilyenkor egy ugyanolyan kellett funkcióba állítani. Nagypám egész életében fehér *posztóharisnyá*-ban járt, és ebből a ruhadarabból mindig csak kettőt használt: egy ünnepit és egy viselőt. Amikor a viselő elhasználódott, az ünneplővel helyettesítették, ehelyett pedig újat csináltattak. Nagymamám az elkopott régi csergéit maga újrászötte, és ezzel együtt meg is újította azokat. (82. kép)

4 Erről lásd Koselleck 2003, 369.

A hagyományos világ tárgyai formájukat, anyagiságukat tekintve hosszabb időtávlatban is állandók voltak. A régi, megbízható mesterségbeli hagyományok megkérdőjelezése fel sem merült, az esetleges technikai vagy az anyagiságot érintő változások a lényegét nem érintették. Ezért a régi korok emberei, amikor hirtelen a fogyasztói társadalomban találták magukat, nem tudták olyan gyorsan magukévá tenni ennek szemléletét, mint ahogyan ma ezt a változó világ megkövetelte tőlük. Az idős emberek ezért őrizgetik gondosan az egyszer megvásárolt, de már használhatatlan tárgyaikat – például elavult mobiltelefonjaikat, háztartási gépeiket, televízióikat és ezek alkatrészeit stb. –, és nem tudatosul bennük, hogy ezeket a tárgyakat a termelők eleve fogyasztásra szánták.

Az ipari forradalom előtt a tárgyakhoz való viszonyt az állandóság tisztelete és igénye határozta meg: a régi világ rá volt kényszerítve a tárgyak kijavítására, ma ehelyett a selejtezés az uralkodó magatartás.⁵ A hagyományos ember nehezen tudja megszokni, hogy otthontalanná lett egy olyan kiüresedett világban, amelyben minden eldobható. Állandóságra vágyik, mert ebben nőtt fel, és ennek hiánya ijesztő számára. Sőt a tárgyak eldobásában barbárságot, civilizálatlan magatartást lát, a selejtezést az ember nembeliségével – például az emberi munkával – szembeni tiszteletlenségként értékeli. A hagyományos világban a tárgyhasználatot és az életvitelt alapvetően a monotónia és a minták tisztelete jellemezte, ami egyszersmind az egyetlen lehetséges kulturált magatartás is volt. „A monotónia megmarad a civilizált élet legősibb minőségi fokának.” – írja George Kubler.⁶ Jean Baudrillard pedig még radikálisabb, amikor a régi tárgyaktól mint öröktől fogva létező adottságoktól való megválást, a selejtezést szakrális dimenzióba helyezi, és a régi vallásos világértelmezés tagadásaként, csődjeként fogja fel: „A technikai társadalom programjának megélése magát a Genezis gondolatát kérdőjelezi meg. Ez a származás és a »lényeg« elhagyását jelenti, azon lényegét, amelynek a régi bútorok még konkrét szimbólumai voltak; [...] ez már nem egy adott, hanem egy gyártott – leigázott, manipulált, felmért és ellenőrzött – *meghódított* világ ideája.”⁷

5 A selejtezésről kifejtetten: Kubler 1992, 122.

6 Kubler 1992, 120.

7 Baudrillard 1987, 18.

5. Miben van a régi tárgyak ereje?

A régi tárgyak bizonyos vonatkozásokban minden más médiummal szemben verhetetlenek. Magam is sokszor tapasztaltam meg a digitális világban felnőtt gyerekek, fiatalok régi tárgyak iránti őszinte érdeklődését. Vajon miben van a tárgyak ereje? 1. Mindenekelőtt abban, hogy *valódiak*, olyanok, mint a törvényszéki bűnjelek. A megfogható tárgy valamire nézve mindig bizonyító erejű. A tárgyak az eltűnt idő hiteles tanúi. 2. A tárgyak továbbá érzékszerveinkkel világosan felfoghatóak, vagyis van fenomenológiájuk. Nemcsak láthatók, hallhatók, tapinthatók, megszagolhatóak, hanem olykor még ízlelhetők is (például ételek, italok), egyszóval életszerűek. Van olyan médium – ilyen például az igényes szépirodalom vagy film –, amelyik csak vágyik, és több-kevesebb sikerrel törekszik erre az életszerűsége.

6. Hogyan tanúskodnak a tárgyak? A nyelv és a tárgy egymásra utaltsága

Jan Assmann *A kulturális emlékezet* című nagy hatású könyvében azt írja, hogy a múlt felidézésének első feltétele, hogy a múlt ne tűnjön el nyomtalanul, azaz létezzenek rá vonatkozó konkrét bizonyítékok a jelenben.⁸ Nos, a múlt tárgyai kétségkívül ilyenek, sőt kérdéses, hogy a múltnak egyáltalán vannak-e olyan „bizonyítékai”, amelyek a tárgyaktól teljesen függetlenek. Ha belegondolunk, a személyek és közösségek kulturális emlékezetének egészét alkotó mindhárom Jan Assmann-i emlékezeti alakzatnak (mimetikus emlékezet, kommunikatív emlékezet, tárgyak emlékezete)⁹ van valamilyen tárgyi feltétele, vonatkozása: minden múltat idéző mimézis tárgyakkal történik; a nemzedékeket összekötő kommunikatív emlékezet narratívái voltaképpen bizonyos helyekhez és szemé-

8 Assmann 1999, 32.

9 Assmann 1999, 19–21.

lyekhez kötődő tárgyakról szólnak; a minket körülvevő tárgyak pedig egészen nyilvánvalóan utalnak a múlt valamely korszakára.

Egy régi tárgy megléte szükséges, de nem elégséges feltétele a múlt felidézésének. A tárgyak csak akkor *tanúskodnak* valamiről, ha tudatosan a múlt emlékeiként viszonyulunk hozzájuk. Sőt még ez sem elégséges: a múlt valódi tanúivá csak akkor lesznek, csak akkor reprezentálnak egy letűnt világot, ha a múltból ránk maradt tárgyakról nyelvileg is tudunk valamit mondani, akármi-lyen keveset, de mégis valamit. Nyelvi magyarázatok nélkül a múlt tárgyainak nincsen értelmük. Ilyen magyarázat lehet egy tárgyhoz kapcsolható elbeszélés, azaz egy fabulat vagy memorat értékű narratívum, de lehet csupán egy múltbeli élethelyzet egy-két szóban, sőt akár csak egyetlen nyelvi kifejezésben történő megidézése is. A legminimálisabb elvárás a tárgy nyelvi megnevezése. A múzeumi kiállított tárgyak esetében legalább egy megnevező múzeumi felirat feltétlenül szükséges, de ez korántsem elégséges: minél képszerűbb, részletesebb, egy-egy életvilágot minél teljesebben felidéző narratívumokra van szükség, hogy a reprezentáció minél teljesebb, életszerűbb, hitelesebb legyen.¹⁰ A „klaszszikus” néprajzi múzeumok, amelyek halott tárgyak tömkelegét tartalmazzák, épp ezért unalmasak. Nyelvi értelmezés, kontextualizáció, „sztori” vagy legalább valamiféle használati helyzetre való nyelvi utalás nélkül a legszebb tárgy is érdektelen, semmitmondó. Egy számunkra ismeretlen néprajzi tárgy, amelynek a nevét sem tudjuk, értelmetlen. De ha a valódiság és érzékelhetőség nagy erejével rendelkező tárgy és annak kellőképpen részletes nyelvi megjelenítése egyetlen fogalommá olvad össze, a múzeumi reprezentáció is életszerűvé, emberivé és így érdekessé, ismerőssé válik.¹¹ Ilyenkor a tárgyak valóban hatalmas erővel hitelesítik saját történeteiket, valósággá teszik a narratívumokat, amelyek a tárgyak nélkül mindig, még a legtárgyilagosabb tudományos szövegek esetében is őrzik a „csak fikció” gyanúját. Másfelől a tárgyak megnevezése, a rájuk vonat-

10 Azt, hogy a történetek létezővé, jelenvalóvá tehetnek egy már elmúlt világot Keszeg Vilmos a narráció egyik alapfunkciójának tartja (Keszeg 2011, 53–54.).

11 Az elmúlt években a csíkszeredai Csíki Székely Múzeumnak és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumnak voltak történeteket elmesélő interaktív, multimediális néprajzi kiállításai; ezek hangsúlyosan törekedtek az életvilág összetett és autentikus bemutatására. Ezek értékelését lásd Molnár 2018.

kozó kor- és társadalomkép, de legfőképpen a róluk szóló emberi történetek aktivizálják a tárgyak valódiságának hatalmas erejét.

A néprajzi tárgyak és a róluk szóló narratívák vonatkozásában is érvényes lehet az, amit George Kubler a művészettörténet képei és a róluk szóló szövegek kapcsolatáról, az a képek önmagukban való értelmezhetetlenségéről mond: „Az ikonológiában a szó megelőzi a képet. Az ikonológus számára a szöveg nélküli kép sokkal nehezebben kezelhető, mint a kép nélküli szöveg. [...] Az elemzés akkor a legsikeresebb, ha egy szövegét vesztett képet kell újra egye- síteni a szöveggel, amelynek eredetileg többé-kevésbé közvetlen illusztrációja volt.”¹² Ugyancsak idevágó, a múlt tárgyaira vonatkoztatva is elgondolkodtató párhuzam a történész Reinhart Kosellecknek az a gondolata, miszerint a meg- történt történelmi események és ezek nyelvi megfogalmazásai mindig „egy- másba fonódnak”, de voltaképpen „nincsenek fedésben”, azaz nem mindenről szól a nyelv, ami valaha megesett¹³: egy ránk maradt régi tárgy, amelynek nincs semmiféle nyelvi háttére, „támogatottsága”, ugyanúgy nélkülözi a valódi léte- zést, mint egy olyan valóban megtörtént múltbeli esemény, amelyről nem szól a nyelv.

A nyelv nélkül maradt tárgyaknak ez az értelmetlen árvasága kétségkívül nagy kihívást jelent a múlt kutatói számára. A 83. számú képen látható tárgy- együttesről nyelvi háttérmagyarázat nélkül ma már vélhetően nagyon kevesen tudják megmondani, hogy mi célt szolgált valaha, és a múltnak melyik szeletét idézi fel. Nos, a képen a keleti Székelyföld 1970-es és 1980-as évekbeli egyik fontos gazdasági tevékenységének, a *malotázásnak* néhány tárgyi eszköze lát- ható, egy valamikori gazdag, ötletesen innovatív és változatos tárgyakból álló népi tárgyegyüttes néhány megmaradt, de már pusztulófélben lévő darabja. A tárgyak értelmezéséhez szükség van a társadalmi-gazdasági háttér ismeretére, a tárgyak emberi dimenzióit pedig a *malotázás* történetei idézik fel. A megér- téshez ismernünk kell mind a *malotázás* gazdasági-társadalmi, mind az emberi vonatkozásait. Amint előbb erről már szó volt, a kollektív gazdaságban dolgozó és az előírt éves „napiegységet” teljesítő kollektivisták az 1960–1980-as években

12 Kubler 1992, 190–191.

13 Koselleck 2003, 303–304.

egy kicsiny, 15 ár földterületet kaptak személyes használatba, és a kaszálókat „részibe” is használhatták, ami korlátozott állattartást is lehetővé tett. Erre az embereknek a kommunizmus végső győzelme felé tartó „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” egyre mélyülő szegénysége, áruhiánya miatt nagy szükségük is volt, de a fenti „hibrid” tulajdonjogi viszonyok között állataik megfelelő takarmányozását nehezen tudták megoldani. Emiatt az Alcsíki-medence közepén, Csíkszentsimonban létrehozott, nagy termelőkapacitással működő, kukoricát és burgonyát feldolgozó keményítő- és szeszgyár¹⁴ melléktermékéért, a *malátáért* – román eredetű kölcsönszóval: *borhotért* – nemcsak Al- és Felcsíkról, hanem Gyimesből, sőt Gyergyóból is naponta 20–30 éven át nagy számban érkeztek ló- és tehénfogatok, kézi vontatású kisebb járművek, ritkábban a mezőgépeszeti állomásoktól bérelt traktorok. A gyárhoz vezető utakon minden irányban hosszú szekérsorok kígyóztak, voltak, akik a gyakran mínusz 20–30 fokos hidegben egy-egy teljes éjszakát is a sorban töltöttek, hogy reggel 7 órakor a gyár területére bejuthassanak. Belépés után egyes fogatosok a forró, friss, de nagyon híg malátát tartalmazó óriási tartályok gumicsövei alá igyekeztek, mások a gyárudvaron lévő mintegy 40 x 40 méter kerületű, 3–4 méter mélységű, betonból kiöntött emésztőgödörből rakodtak meg. Némelyik gödörben frissebb, más gödörökben pedig egészen bűzös, romlott állapotú gyanús termék volt, és ezek körül tolongtak a szekerek a tengelyig és az állatok szügyéig érő sártengerben. A *megrakodás* embertelen körülmények között zajló, meglehetősen veszélyes, sok balesetet is okozó tevékenység volt¹⁵, és a népi leleményesség legváltozatosabb technikai megoldásaival zajlott, amelyeket a néprajztudomány már soha nem fog számba venni. A messziről jött emberek célja az volt, hogy távoli otthonaikba, minél értékesebb, azaz minél szilárdabb állagú és minél frissebb, azaz minél kevésbé bűzös takarmányt vigyenek, ezért az óriási emésztőgödörökben való „halászásnak” és a kihalászott anyag helyszíni megsűrésének legváltozatosabb formáit, eszközeit találták ki. A már nem friss, állott

14 A napi 60 tonna kukoricát és 160-180 tonna burgonyát feldolgozó gyár gazdasági tevékenységét archív fényképekkel mutatja be Sándor Cecília tanulmánya (Sándor 2019.).

15 Saját vigyázatlanságom és balesetem idevágó történetét (a már megrakott szekér ráfos ke-reke fél lábam lábujjait az aszfalton kilapította) az *Elejtett szavak* című könyvemben megírtam. Lásd Tánczos 2008, 39–41.

malátával teli – vagy olykor már kiürülőfélben lévő – hatalmas betongödröket elválasztó betonpárkányok mintegy fél méter szélességűek lehettek, és ezen a nagyon keskeny felületen elhelyezett hordók, csebrek, vedrek, ládák, zsákok, mindenféle fém- és vászonszűrők sokasága között emberek egyensúlyoztak kezükben tele edényekkel, amelyekkel valahogy a saját szekereikhez próbáltak eljutni a sártengeren át, majd onnan a párkányon elfoglalt helyükre visszatérni. Engem ennek a nyüzsgő tevékenységnek az emberi dimenziója, nevezetesen az egymás iránti tisztelet és szolidaritás élménye ragadott meg: „*Vigyázzunk, emberek! Ügyeljünk egymásra, emberek!*” – hallottam minduntalan az ilyenszerű figyelmeztetéseket. A 83. számú képen egy láncra fűzött, kilyuggatott, tehát szűrésre is alkalmas *vetőt*, egy 200 literes *vashordót* (ezekből egy *félvágás szekerre* rendszerint 4-5 darabot helyeztek), a kivágott tetejű hordók befedéséhez szükséges *nájl*onokat és az autóbelsőkből szabott *lekötő gumikat*, valamint egy otthoni istállóbeli tárolásra alkalmas *vasládát* látunk, a házi eszközkészlet többi része azóta elveszett.

A *malotázás* tárgyi eszközkészletéhez hasonlóan a gyáriparhoz kapcsolt, de mégis „népinek” nevezhető tárgy a *mosztos(kályha)*, valamint ennek kiegészítő tartozékai (*mosztosbetét, tőtőfa, vasbot*). (34–36. és 3. kép) A környék falvaiban sokfelé a téli fűtést a bükkfát feldolgozó helybeli hordó- és parkettgyár melléktermékére, a *mosztra* alapozták, és ennek megfelelő kályhákat alkalmaztak.

A tárgyak gazdaságtörténeti kontextushoz való kötöttségét példázhatjuk a „klasszikus” néprajzi tárgyakkal, például a *jármokkal* is. Az ökrösjárom nagyobb, durvább volt, mint a tehénfogató, és a kollektivizálás előtti szebb időket idézi, amikor a család még nem kényszerült a tejelő tehenek járomba fogására. Az első világháborút megelőző békeidőkben a nehezebb *terüket* (terheket) ökörrrel vontatták, de a gyorsabb közlekedéshez lófogatot is használtak. A csűr oldalára akasztott *egyres járom* (46. kép) is egy pontosan behatárolható történelmi kor beszédes tárgyi emléke. Az 1962-ben megtörtént erőszakos kollektivizáláskor a mezőgazdaság tárgyi eszközeit a faluban összeszedték és összetörték, még a lovak jórészét is agyonverték. Az emberek ekkor gazdasági eszközeik értékesebb darabjait megpróbálták elrejtve megmenteni, például a csűrökben szénában eldugni, és csak a gyengébb eszközöket beszolgáltatni. Apám ekkor, miután családja földek és jobbára gazdasági felszerelés nélkül maradt, a helyi

kőbánya kőtörő- és vagonrakó munkása lett („*Amikor a föld mellől féreállítottak, elmenekültem, mert azt gondoltam, hogy most étlén mind halunk meg.*”), de miután a kollektivizálás kezdeti lendülete alábbhagyott, és a fentebb meghatározott hibrid (értsd: félig közösségi, félig személyi használatban lévő földeken végzett munkán alapuló mezőgazdasági) munkavégzés kezdett kialakulni, gyári rakodómunkásként is folytatta a gazdálkodást. Életformája más vonatkozásban is hibrid lett (félig ipari, félig mezőgazdasági munkás; értelmezésében: „*én két poszton vótam rabszolga*”), ezért újra megpróbált a teherszállítást lehetővé tevő fogatra szert tenni. Ez kezdetben, 1964–1965 táján csak egy *egyes tehenfogat* erejéig sikerült, amelyhez *egyes járom* tartozott. A két rúd közé befogott egyetlen tehen csak a *félvágás szekeret* (53., 61., 62. és 84. kép) bírta el, de később, az 1960-as évek vége felé – és ettől kezdődően egészen 2011-ig, végső lebetegedéséig – már újra két tehenet tartott, ezeket már az *egészségás* (más névvel: *hordó* vagy *lajtorjás*) *szekérbe* (43. kép) is be lehetett fogni, és így a *kettős járom* (44. kép) is újra használatba került. A *pityókahúzatás* (burgonyasorok földel való feltöltése) sajátos műveletéhez külön járomtípus, az ún. *pityókahúzó járom* (47. kép) tartozott, ez a burgonyasorok egymás közötti bevett távolságához igazodott. A szánnal való közlekedés a *téli járommal* történt, ez a *szántalpakkkal* együtt az 1990-es években a klímaváltozás miatt vált fokozatosan használhatatlanná, valamint funkciótlanná és egyúttal a valamikori „nagy havak” és „nagy hidegek” emléktárgyává. („*A téli járom keskenyebb. Nyári járommal egymást verik belé a marhák a hóba, nyüszkölnék.*”)

Vannak olyan tárgyak is, amelyek az elmúlt történelmi idő bizonyos korszakai mellett idézik a családi múltat is, és a családi kommunikatív emlékezet alakzatai kapcsolódnak hozzájuk. Az ilyen relikvia-tárgyak múltidéző érzelmi töltete a távoli múlt esetében kevésbé erős, a közelmúlt esetében viszont a tárgyakhoz kapcsolódó érzelmi töltet intenzív is lehet.¹⁶ A legerősebb akkor, amikor egy nemrég meghalt személy hátrahagyott tárgyainak „apró”, de na-

16 Ilyen hiányt idéző tárgyegyüttest, főleg családi fényképeket elemez William A. Christian egyik tanulmánya, amely arra a kérdésre keresi a választ, hogy a már meghalt családtagokkal való kapcsolattartás technikái a távollevő, de még élő személyekkel folytatott kommunikációt veszik-e alapul. A párhuzam megalapozott, hiszen mindkét kommunikáció tárgyak révén valósul meg (Christian 2009.).

gyon emberi narratívái idézik fel az elhunyt személyiségét, és az illető személy hiányát jelenítik meg (nincs már meg, aki használta őket!). Ellenkező véglet, amikor az emberek egyáltalán nem ismerik már egy tárgy történetét, és mivel az illető tárgy jelentés nélkülivé, értéktelenné lett számukra, ezért rendszerint ki is dobják azt. Ez történik például a régi családi fényképekkel.¹⁷

Az elemzett tárgyállományban is sok tárgynak van ilyen memento mori, illetve hiány vonatkozása és egyúttal relikvia jellege. Csűrünkben az *odor* fenekében annak a *hordószekernek* a törött oldallajtórái hevernek, melyeket még dédapám, az 1915-ben meghalt Tánzos Sándor készíttetett, pontosabban részben saját maga készített, vélhetően még az 1870-es években. (85. kép) A szekérlajtórák mérete meghökkentően impozáns, ami a befogott igásállatok erejéről (négy ökör?) és egyszersmind a parasztgazdaság akkori erejéről is tanúskodik. A ma is meglévő *hordószeker* (*nagyszeker, egészvágás szeker*) (43. kép) több részét nagyapám, Tánzos Mózes saját kezűleg készítette az 1940-es évek második felében. („*A vak mit váj, abba jár. Olyan lajtorját csinált Tánzos Sándor nagyapám, amilyent tudott, s osztán édesapám es.*”) Ez a *nagyszeker* őrzi nagyapám halálának emlékezetét is. 1950 őszén, betakarításkor apámmal ketten *répalapít* (cukorrépa levelet) hordtak haza az új szekérral, amikor nagyapám a szántóföldön a szekér mellett hirtelen „jaj, a fejem!” felkiáltással a fejéhez kapott, és a súlyos agyvérzés következtében másnap meg is halt. A családi emlékezet szerint a szélütés után egy nagy könnycsepp gördült le az arcán. A mezőről az általa készített új lajtorjás szekéren vitték haza, és a koporsóját is ez a szekér vitte ki a temetőbe. Így lett ez a réginnél könnyebb, tehének által is húzható nagyszekér, amely ugyancsak 2011-ig volt használatban, jelentős gazdasági funkciói mellett a családi kommunikatív emlékezetnek is fontos emléke.

Meglátásom szerint a gazdasági tárgyak családi emlékezetet idéző funkciója sohasem tolakszik előtérbe, mindig diszkréten megmarad a gazdasági funkciók háttérében, és csak mintegy háttértudásként őrzi a család történetének egy-egy eseményét. Az ősökhez köthető használati tárgyak a hétköznapiakban sohasem válnak kultikus ereklyetárgyakká, megmaradnak egyszerű eszközöknek,

17 Christian 2009, 248.

és csak az emlékezés kiemelt, meghitt pillanataiban, épp az ősök tárgyaihoz kapcsolt narratívumok által tesznek szert valamiféle, akár szakrálisnak is nevezhető többletjelentésre. Ez azonban soha nem túldimenzionált, rendszerint nem is mitikus. De a tárgyakhoz kapcsolt emlékezés, a tárgy és a narratívum egymást erősítő kapcsolata mégis létezik: dédapám impozáns szekérlajtortjai az első világháború előtti családi nagygazdaságot, az új hordószekér nagyapám 1950-ben történt hirtelen halálát, az egyesjárom apám kollektivizálás utáni, 1960-as évekbeli egzisztenciális riadalmát idézik. A történetek és tárgyak viszonya kölcsönös: a narratívumok adnak jelentést, értelmet a halott tárgyaknak, ezek pedig „cserében” a történetek hitelességét igazolják.

7. Az idő tárgyakba sűrített rétegei

A múlt fennmaradt – és amint előbb láttuk, a valódiság és az érzékelhetőség hatalmas erejével rendelkező – tárgyainak ideje mindig jelen idő: mindig most nézzük őket, minden rájuk vonatkozó emléket a jelenbe hozunk, és a jelen értékrendje szerint állapítjuk meg értéküket a jövő szempontjából. Reinhart Koselleck *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája* című könyvének címe és a mű alap gondolata ebben az összefüggésben is sokatmondó: a múlt a jövő aszimmetrikus ellenfogalma, és a két dimenziót épp az kapcsolja össze, hogy a múlt tárgyakban, nyelvi kifejezésekben megragadható időtapasztalatai olyan jelenbeli tapasztalati teret hoznak létre, amelyre az emberek a jövő tervezésében is támaszkodhatnak, sőt erre a jövő elvárásai horizontja is ráépíthető.¹⁸

A tárgyak világa olyan médium, amely azonnal és teljességben láttat. Ez olyan kivételes képesség, amellyel sem a szöveges, sem a képi narráció nem rendelkezik. Ha belépünk egy térbe, amely régi tárgyakkal van tele (például múzeumba, régi szobába, hagyományos élettérbe stb.), azonnal és minden oldalról egyszerre érzékeljük a jelen lévő elmúlt időt. De ez az érzékelés megtevesztő lehet, mégpedig azért, mert elsősorban érzéki, nem pedig intellektuális jellegű.

18 Koselleck 2003.

Ezért, miközben érezzük a tárgyak jelenvalóságának performatív erejét, mindig tudatosan arra kell gondolnunk, hogy ezek a tárgyak sűrítetten és rétegzetten idézik fel egy összetett múlt korszakait, George Kubler terminusával: időszekvenciáit. Az idő rétegeit mindig ki kell tudni olvasni a tárgyakból, ezeket semmiképp nem szabad egymásra csúsztatni, amint ez gyakran megesik például a múzeumi kiállítások rendezésekor. Egy-egy tárgye gyüttes vonatkozásában az egyidejű jelenvalóság ereje, látványa könnyen becsaphat bennünket, ugyanis a valódiság és érzékletesség erős hatása alatt hamar megfeledkezhetünk arról, hogy voltaképpen az egyszerre érzékelt tárgyak is elbeszélést valósítanak meg, mégpedig az elmúlt történeti idő szekvenciáinak elbeszélését.

De végső soron a tárgyi látványvilág pillanatnyi idejének és a tárgyakhoz kapcsolódó narratívumok elbeszélő idejének egymásba játsása nagyon szerencsés: miközben egy muzeológus egy-egy kiállított tárgyról mesél, vagy ha ezt a narrációt a látogató feliratokon, múzeumi katalógusban stb. olvassa, a régi életvilág egy-egy helyzete a látvány azonnali idejében és az elbeszélés lineáris idejében egyszerre idéződik fel előtte.¹⁹ A jelen vizsgált tárgye gyüttes esetében a *gabonás padlásán* lévő 1875-ös feliratot viselő festett *padláda* (37. kép), az 1894-ben leégett régi csűr megmaradt szenes deszkái és a csűr feliratos szemöldökfája (86. kép), a csűrkapuzár (87. kép), az istállóajtó előtt a bejárat részévé lett régi malomkő, a régi *hordószekér* hatalmas *oldallajtó* (85. kép) és maga a később derékszögben átfordított, újjáépített csűrépület (42. kép) is a „rég Magyar világ” nagy családi gazdaságát idézik. A családi emlékezet szerint az *odor* fát kiéhezett hadilovak rágták meg mélyen az első világháború idején, amelyek ennek következtében el is pusztultak. Arról, hogy ki ásta a telken lévő mély kút (88. kép), nincsen emlékezet. Egy csonkán megőrződött *cséphadaró* a kézi cséplés és ugyanakkor a Szászvidéken és az Ó-Romániában zajló hajdani idénymunkák tárgyi emléke. (89. kép) A telken még álló, de már kihalófélben lévő két *veresbelű körtefát* (1. és 4. kép) egy Tódor János nevű személy oltotta az első

19 Itt jegyzem meg, hogy a vizualitás és a szöveges narráció médiumainak szóban forgó különbségére először a preromantika művészetelmélete irányította rá a figyelmet a 18. században. G. E. Lessing a *Laokoón, vagy a festészet és a költészet hatáiról* című híres tanulmányában 1767-ben máig ható érvénnyel állapította meg, hogy a vizuális művészet térben, a szépirodalom pedig időben ábrázolja a tárgyát.

világháború után, aki súlyos börtönbüntetést töltött magánzárkában az 1889. szeptember 14-én történt szemerjai postakocsi-rablásban való részvételért. A fák oltásakor az azidőtájt még fiatal házas nagyapámnak arra a kérdésére, hogy nehéz volt-e a börtönben, így válaszolt: „Amíg a cellámban megvolt a pók, addig nem volt annyira nehéz. Néztem, hogy hogy szövö a hálót. De amikor elpusztult a pók, akkor nehéz lett a rabság, erősen nehéz.” A száz évvel ezelőtt elhangzott kérdésnek és a rá adott válasznak két haldokló körtefa a tanúja.

Néhány kisebb, jelentéktelennek ható tárgy (egy hajlított tonett szék, két dohányos és egy olajos doboz) a román királyi családnál Sinaián szolgáló rokonainktól származik. A szín alatt heverő, szétesőfélben lévő katonaláda (90. kép) egyik történetében benne van az apám munkaszolgálatra való 1951-ben történt bevonulását megelőző idő reményekkel, váglyakkal és félelmekkel teli világlátásának, amikor a falu népe nem akarta elhinni azt, ami történt, hanem titokban hallgatta a Szabad Európa Rádiót, várta az újabb háborút és az amerikaiak érkezését.²⁰ Az emlékek sora folytatható egészen a házba alig egy hónappal ezelőtt beszerelt internet modemig. Aki ismeri a tárgyak apró kis narratíváit, mintegy 150 évnyi idő rétegeivel találkozunk.

8. A tárgyakba sűrített emberi viselkedés

A tárgyakban és a hozzájuk kapcsolódó elbeszélésekben rejlő múltbeli tapasztalathoz mérhető a tárgyakhoz kapcsolható antropológiai tapasztalat jelentősége is. Mit tett velük, hogyan élt velük az ember? Mit mond a tárgy az emberről? – ez a kérdés mindig érdekes, és a jövőre nézve olykor, de nem mindig fontos is.

Nagyapám *hordószekerét* (43. kép) nézve egy „egyszerű” múzeumi látogató nem láthat egyebet egy szekérnél. Idegen marad mindaddig, amíg valamennyire be nem avatják a szekér által képviselt kultúrába. Egy-egy tárgyhoz kapcsolt történet – például a nagyapám haláláról szóló elbeszélés – már valami jelentést ad a *hordószekernek*, azaz valamelyest már bevilágít az általa megidézett múlt-

20 A történet részletes elbeszélését lásd Tánczos 2008, 132–133.

beli időbe. A jelentés gazdagodhat, kiegészülhet olyan további történetekkel, amelyek a szekerhez hozzárendelnek egyéb személyiségvonásokat. Egy néprajzi tárggyal szembesülő idegen beavatása végső soron olyan mélységű, amelyen mértékben ismeri annak a világnak a működését, amelyből az illető tárgy származik. A *hordószekér* esetében például jó, ha a látogató tisztában van azzal, hogy egy szekeret készítő parasztembernek milyen tudással kell rendelkeznie. Nagypám például tudta, hogy a tehénszekér rúdja könnyű nyárfából készül (a lószekéré erős bükkfából), hogy a jármot juharfából, a tengelyt és a párnát ugyancsak bükkfából, az oldallajtorját fenyőfából, a benne lévő lajtorjafogakat pedig mogyorófából kell kifaragnia, és tudta azt is, hogy a kerekesnek, akitől a szekérekerekeket megrendeli, a kerékagyhoz nyárfára, kerékfalhoz bükkfára, a fentőkhöz (küllőkhöz) kőrisfára van szüksége, amit neki, a megrendelőnek kell előkészítenie, megszáritania és a mesterhez odavinnie. Termőföldjeik, eszközeik és az ezek használatát lehetővé tevő tudásuk birtokában őseim a maguk kis birodalmában autonóm emberek voltak, nem függtek senkitől.

Vannak olyan tárgyak, amelyekhez egy valamikori emberi viselkedésforma és az ezt kifejező történet olyan intenzív erővel tapad hozzá, hogy a tárggyal való szembesülés mindig és azonnal felidézi a vele kapcsolatos múltbeli eseményt. Gyakran „apró”, jelentéktelennek ható történésekről van szó, de ezek a kis történetek az emberi viselkedés szempontjából mindig hordoznak valami-féle jelentést. Nézzünk néhány ilyen eseménytörténetet.

A vajköpülő (*küpillő*) (15. kép) pusztá látványa családunk minden tagjában egy régi, 1930-as évekbeli gyermekcsínyt idéz fel. Egy szomszédos családbeli gyerek valami bűnt, kihágást követett el, és a vajat köpülő nagyanyja azzal fenyegette, hogy ezt a szüleinek beárulja. A gyerek a büntetéstől való félelmében úgy kezdte zsarolni a nagyanyját, hogy odalépett a köpülőhöz, és kilátásba helyezte, hogy ha most nyomban nem ígéri meg a tettéről való hallgatást, azonnal kihúzza a tejföllel tele köpülő dugóját: – Mondja-e meg??! Mondja-e meg??! Kihúzom a küpillő dugóját!!! – Feszült helyzet keletkezett, de mivel a nagymama nem engedett, a gyerek a fenyegetését egy hirtelen merész mozdulattal beváltotta, és a tejföl kifolyt. A jelenet egy olyan lélektani helyzetről szól, amely nem ismeretlen a gyermekpszichológiában. – Elég bátor vagyok ahhoz, hogy ezt a rosszat megtegyem? – fordul meg sok kamasz fejében ma is. – Bűnei

elhallgatásával lehetek-e cinkosa az unokámnak? Engedhetek-e a gyermeki zsarolásnak? – kérdezi ma is sok nagymama.

Ha az erdőn fával megrakott szekeret láncok segítségével leszorító, a teljes faállományt összetartó *csaptattyúkaró*król esik szó, a faluban sokan azonnal megidézik azt a régi, megrázó történetet, amikor az egyik falubeli fuvarozó férfi a szekér felborulása következtében a *csaptattyú* és a farakomány közé szorulva lelte halálát. (*Csaptattyú, csaptattyúkaró*: Erdőléskor a fával megrakott szekér lekötésére szolgáló vastagabb, erősebb fa vagy karó, amellyel a farakományt átkötő láncot csavarással megszorítják.) Az esemény önmagában is tragikus volt, de az tette igazán megrendítően emberivé, hogy a rakomány alatt fekvő szerencsétlen ember ebben a reménytelen helyzetben bicskájával elröptette a vastag kemény fából készült *csaptattyúkarót*, hogy a lekötött rakományt valahogy felszabadítsa, és önmagát megmentse, de nem járt sikerrel. Az erről szóló történetet voltaképpen nem a megtörtént tragédia, hanem annak emberi dimenziója tette a kulturális emlékezetben hosszú életűvé.

A tárgyállomány rendezésekor olyan tárgyakkal is találkoztam, amelyeknek rendeltetését nem ismertem, és természetesen nem is tudtam ezeket megnevezni. Néhány, vékony spárgával (*siritett cérnával*) átkötött pálcakötegről (92. kép) a 86 éves édesanyám magyarázta meg, hogy ezek a disznóöléskor készített *csavarthús* füstölésére szolgáltak. A magyarázatot követően helyes technikával újra is kötötte az általam korábban szétszedett és szakszerűtlen módon átkötött pálcákat, miközben elmesélte a *csavarthúshoz* kapcsolódó gyermekkori emlékei történeteit. Kiderült, hogy családjukban egy-egy disznóvágáskor 4-5 ilyen felfüstölt *csavarthús* készült rendszerint karácsony előtt, és mivel finom, kivételes ételféleségről volt szó, csak nagyobb ünnepeken vették elő. Első ilyen alkalom az édesapja, Gál Balázs nagyapám február eleji névnapja volt, amikor a köszöntő komákat sült *csavarthússal* vendégelték meg. Ezt a farsangi időre eső napot a család öt gyermeke előre várta, hiszen tavasszal még a télen füstölt szalonnát sem volt szabad addig megkezdeni, amíg „a kakukk meg nem szólalt”.

Tárgy és élethelyzet kapcsolata akkor a legerősebb, ha maga a tárgyhoz kapcsolódó különleges, ritka élethelyzet, emberi viselkedés magyarázza meg az adott tárgy megőrzését. Nemcsak a magaskultúrában, hanem a paraszti kultúrán belül is létezik ilyesféle „muzeologizálás”: egy tárgyat az emberek meg-

őrizhetnek pusztán azért is, mert kifejez valamit, őrzi valaminek az emlékét. Nagypám az erdőn, Lucs mellett talált egyszer egy tehén lábára való vaspatkót (93. és 94. kép), amely a szokottnál jóval kisebb mérete miatt vált annyira emberivé és jelentésselivé számára, hogy hazahozta, itthon a tárgy jelentését az akkor még gyermek apámnak is megmagyarázta, aki a patkót tovább őrizte, és a rá vonatkozó tudást később átadta nekem is. Nagypám meggondolkodtató kérdése a talált tárgyra vonatkozóan így hangzott: – Vajon milyen állat, mekkora üsző tartozott ehhez a feltűnően kis méretű patkóhoz, és vajon milyen nehéz élethelyzet, nyomorúság kényszerítette ennek a még fejletlen állatnak a gazdáját arra, hogy ezt a patkót erre a kicsi állatra ráverje, és vele a csiki kemény téiben *erdőljön*? – A választ nem ismerjük, de az élethelyzet biztosan létezett, mert ilyesmiben nagypám és apám nem tévedett. A fiatal tehénke lábára felvert kicsi patkó (*marhavas*) a téli *erdőléshez* volt feltétlenül szükséges.

A régi világot a vashiány általánosan jellemezte, és ez a hiány az emberi viselkedésformákat is alakította. Ha vaspatkó nem volt, télen a marha körmébe csak szegyet ütöttek, amit *jégszegnek* neveztek. Az ún. *fakókerek* olyan vas nélküli kerék volt, amelynek csak kerékfala volt, ráf nélkül. Az *erdőlő* fogatos mindig vitt magával az erdőre fúrót is, hogy ha megomlik a kereke, meg tudja javítani. Egy az erdőtől ma már távolabb eső határrész *Tajigahagyó* neve arról árulkodik, hogy valaha itt lehetett az erdőhatár. Ezen a helyen a *szekerutót* (*tajiga*) elhagyták, és a *szekerelővel* a vashiány miatt csak kis területet húzattak be ideig, ahol végül aztán megrakodtak.

Összegzés

Végezetül próbáljunk meg összefoglaló igénnyel is válaszolni a tanulmány címében és bevezetőjében felvetett kérdésre:

1. A múlt tárgyait vizsgáló kutatónak keresnie kell az önmagukban halott tárgyak egykori jelentéseit; ezek egyfelől a történelmi korok általános gazdasági és társadalmi viszonyaival kapcsolatosak, de ezzel egyidejűleg a tárgyakat használó emberek személyiségéről, egyéni viselkedésformáiról is árulkodnak.

2. A tárgyakba sűrített jelentések mindaddig el vannak rejtve a kultúrában idegen emberek előtt, amíg a tárgyak számukra halottak, azaz nem hordoznak érdemleges jelentéseket. Az idegen beavatása az elmúlt idő életszerű, antropomorf felidézésével történik. Ez csak akkor lehetséges, ha a kutató a tárgyakhoz nyelvi interpretációt is rendel, mindenekelőtt tárgytörténeteket. A tárgyak tapasztalati valósága és a hozzájuk kapcsolt nyelvi narráció egymást erősíti.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Assmann 1999.** Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- Baudrillard 1987.** Baudrillard, Jean: *A tárgyak rendszere*. Gondolat, Budapest, 1987.
- Christian 2009.** Christian, William A.: Jelen lévő távollévők: transzcendencia egy középnyugat-amerikai háztartásban. In: Vargyas Gábor (szerk.): *A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*. (Studia Ethnologica Hungarica XI.) L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 2009. 233–252.
- Fél – Hofer 2016.** Fél Edit – Hofer Tamás: *Az átányi parasztember szerszámai*. (Kárpát-Háza Könyvek) Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Néprajzi Múzeum – Méry Ratio Kiadó, Budapest, 2016.
- Gazda 2008.** Gazda Klára: *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 4.) Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2008.
- Keszeg 2011.** Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. Egyetemi jegyzet. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 7.) Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2011.
- Koselleck 2003.** Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest, 2003.
- Kubler 1992.** Kubler, George: *Az idő formája. Megjegyzések a tárgyak történetéről*. Gondolat, Budapest, 1992.
- Molnár 2018.** Molnár Beáta: Variációk múzeumi autentikusságra három székellyöldi kiállítás kapcsán. *Erdélyi Múzeum* 80. (2018) 2. 174–184.
- Sándor 2019.** Sándor Cecília: Ipari fellendülés Csíkszentsimonban. A Keményítő- és Szeszgyár története az 1940–1975 közti időszakban. *Korall* 76. (2019), 69–94.
- Tánczos 2008.** Tánczos Vilmos: *Elejtett szavak. Egy csíki székelly ember nyelve és világképe*. Bookart, Csíkszereda, 2008.

How Do Objects Evoke the Past? Example of a Homestead in Csík County

ABSTRACT: The study seeks to answer the question of how old objects evoke the past, in relation to the surviving objects of a homestead in Csík (Ciuc) region (today in Harghita county, Romania). What is required to make the evocation of the past in a scientific text as complete, authentic and human as possible? The author argues that the meanings of objects are not only related to the general economic and social relations of historical periods, but also reveal the personalities and individual behaviours of the people who used them. The exploration of meanings is authentic, relatively complete and lifelike if the researcher also assigns linguistic interpretation to the objects, above all narratives about them. The experiential reality of objects and the narrative associated with them, reinforce each other.

KEY WORDS: ethnography, dialectology, traditional folk objects, museology, narration and visuality, Székelyföld (Szeklerland)

MELLÉKLET*

* A fényképek a szerző felvételei.

1. kép. Az *élet* (porta) épületei és térbeosztása: ház, csűr, nyári konyha, kert, első udvar, hátussó udvar.

2. kép. Az *első udvar* közepén álló, fagerendákból összerótt, kétszlatú *tornáncos ház* az *élet* (porta) központja. A *tornáncoszlopok*on csillag motívumok, a székely népművészet jellegzetes jelképei. A ház első világháború után épült.

3. kép. A nagyszoba (*ház*) belseje és az *ódalház* bejárata. A kétszlatú lakóház egy ugyancsak *ház* nevű nagyszobából, egy *szoba* nevű, az előzőnél kisebb helyiségből, valamint az utóbbiból leválasztott, edénytárolásra szolgáló kis *ódalházból* és *kamarából* áll.

4. kép. Az *első udvar* közepén, a házzal szemben áll egy ugyancsak kétszattatú külön épület, amelynek egyik része a *gabonás*, a másik pedig a *nyárikonyha*.

5. kép. *Gabonakarok* (gabonatóroló ládák) a *gabonásban*.

6. kép. Lisztesládák a gabonás híjában (padlásán).

7. kép. Dagasztótekenyő.

8. kép. Kenyérsütéskor használt *bévetőlapátok*.

9. kép. Fűzfavesszőből font *nagykasok*.

10. kép. Kicsi *füleskasok* a gabonásban.

11. kép. Mosófazakak és mosótekenyő.

12. kép. *Mosópad.*

13. kép. *Dézsa.*

14. kép. *Túrósdezsa.*

15. kép. Küpillő.

16. kép. Petróleumlámpa (gázlámpa).

17. kép. Disznyóölőcseber és húsvágódeszkák.

18. kép. Zsírosbödönök.

19. kép. *Disznyóhólyag* (túró tárolására).

20. kép. Kaszaverő-kalapács és üllő.

21. kép. Kemence és vasfűtő a nyárikonyhában.

22. kép Kemence, tárgyak a kemence tetején, bévetőlapátok, tekenyők, gázlámpa (petróleumlámpa).

23. kép. Vasfűtő (kályha), tálos, mosogatóasztal, vízpad a nyárikonyhában.

24. kép. A *nyárikonyha* és a *gabonás* közös padlástere, a *konyha híjja* a régi tárgyak múzeuma: ide kerültek fel a gyapjúfonás és -szövés, valamint kenderfeldolgozás eszközei (*guzsaly*, *orsók*, *matolla*, *fonókerek*, *csöllő*, *tekerőlevel*, *bordák*, *nyistek* stb.), amelyek az 1950-es évek óta nincsenek már használatban.

25. kép. A gyapjúfonás és -szövés, valamint a kenderfeldolgozás eszközei.

26. kép. Két guzsaly.

27. kép. Orsó.

28. kép. Matolla.

29. kép. *Fonókerek.*

30. kép. Csöllő.

31. kép. *Tekerőlevel.*

32. kép. Bordák és nyistek.

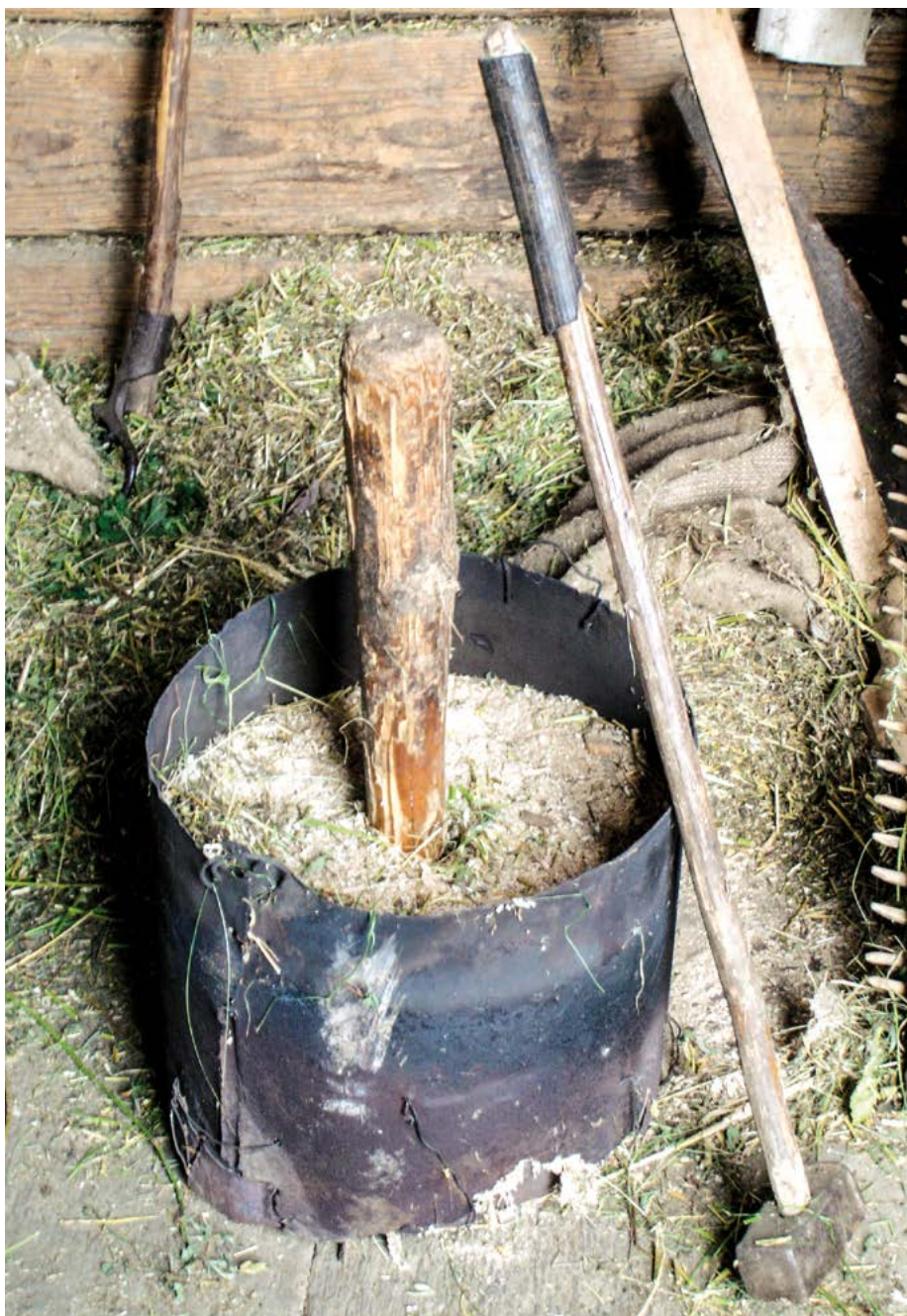
33. kép. Két tiló. A kenderfeldolgozás eszközei az 1960-as évek óta nincsenek használatban.

34. kép. A téli fűtésre használt *mosztos*(*kályha*) és tartozékai: *kürtőcső*, két *mosztosbetét*, *mosztostőtő fa*, és a *moszt* (fűrészpor) bedöngölésére szolgáló *vasbot*.

35. kép. Mosztosbetét, mosztostőtő fa és vasbot.

36. kép. *Mosztal (fűrészporral) töltött mosztosbetét és vasbot.*

37. kép. Festett *padláda* a *gabonás* padlásán 1875-ös felirattal.

38. kép. Papírsákokban tárolt *lúdtoll* a *gabonás*ban.

39. kép. Üvegkorsók a *gabonás* padlásán.

40. kép. Szappanfőzésre használt üst.

41. kép. Az osztováta szétszedett állapotban a ház *hijában* (padlásán) található.

42. kép. A *hátussó udvaron* lévő *csűr* részét képezi az *istálló* is. Az 1964-ben átépített épület elülső téglafalán és az istállóajtón Nap-motívumok találhatóak.

43. kép. Egészvágás szeker (más néven: hordószeker, nagyszeker, lajtorjás szeker) a kettős járomba befogott tehenekkel a csűr előtt a hátussó udvaron. (1990-es évek)

44. kép. *Kettős járom*. Részei: *járomfej*, *járomaljfa*, két *járompáca*, két *bordica* (a járom középső lapos bélfája), *járomvas* (a *szekerrúd* végén), *kűszküllő* (a járomvasat szorítja bele a *szekerrúd*ba, vasból készül, olykor *vonószíjju* helyettesíti). (1990-es évek)

45. kép. Ráfos kerekek a csúrközin.

46. kép. A csűr elülső boronafalára akasztott láncok, kettős járom, egyes járom, földmérésre szolgáló hosszaló.

47. kép. A csűr oldalfalára (*bütejire*) akasztott *pityókahúzó járom*, alatta *disznyóperzselő*. A *pityókahúzás* (burgonyasorok földdel való feltöltése) sajátos műveletéhez külön járomtípusra van szükség.

48. kép. *Disznyóperzselő*.

49. kép. *Ptyókahúztáskor a tehenek szájára szájkosarat tesznek.*

50. kép. A csűr sarkánál a csűr gerezdjibe és a csűr boronái közé sok fa- és vastárgy, alkatrész van feltűzve (például: *kapavasak, fejszevasak, gereblyefogak, kaszakanták* stb.).

51. kép. Vas boronafog elhelyezve a csűr gerezdjibe.

52. kép. Gereblyenyel, törött gereblyefej, félig elkészített gereblyefogak.

53. kép. A csűr oldalához tapadó *színalja* vagy *lefödés* a favágás eszközeinek (*favágókecske*, *fészük*, *harcsafűrész*, *félkézfűrész*, *favágócsutak*, *fabot* stb.) tárolóhelye. A *színalja* belső, csűr melletti oldalán áll a *szerszámospad* rajta *satuval*.

54. kép. *Favágókecske*, *kézfűrész* és *harcsafűrész*.

55. kép. Favágókecske, favágócsutak, favágófészű a favágón az ölfá előtt.

56. kép. Ez a fejszefokból készült *hasittóik* (hasítóék) a fahasításkor végzett nehéz testi munkáról tanúskodik. Az acélból készült szerszám foka a súlyos csapások alatt elkopott és kirojtosodott.

57. kép. Az erdőlés szerszámai: harcsafűrész, fészü, fahúzócsákán, erdőlö láncok.

58. kép. A *fabot* a bükkfa hasítására szolgál. A fába vert vaséket vagy fejszét fabottal ütik.

59. kép. A vaszat gyűjtőnévvel megnevezett eszközkészlethez olyan vastárgyak tartoznak, amelyek a szekér, szán és más gazdasági eszközök egyes részeinek javításához, helyettesítéséhez szükségesek (például: külső és belső tángyérkarikák, marokvesszők, kerekszegek, bornafogak stb.)

60. kép. A szekérekerekek *vaszatá*hoz tartozó tárgyak. Jobb szélén a tehenek *vasaltatásá*ra szolgáló *marhavasak*.

61. kép. *Félvágás szeker (kicsi szeker) a hátussó udvaron.*

Az 1990-es évek elején készült felvételen átmeneti állapot figyelhető meg: a jármű hátul még a régi hagyományos *ráfos kerek*ekkel, elől már az ezeket felváltó *gumis kerek*ekkel van ellátva.

62. kép. Félvágás szeker (kicsi szeker) mezőre induláskor gumis kerekkel. A felvétel 2011-ben készült, amikor már a hagyományos ráfos kerekek nem voltak használatban.

63. kép. Vasfogú borna az ölfa előtt a hátussó udvaron.

64. kép. Szántáskor a földet fordító ekevas előtt az eke vonógerendájára erősített hosszúvas (csoroszlya) hasította a földet.

65. kép. *Faeke* és vasból készült *eketajiga* a szín alatt.

66. kép. A tengelykenéshez használt *degenyeget* fémdobozokban tárolták. Régen az Ó-Romániából jött szekeres *degenyegesektől* vásárolták.

67. kép. Az aprószerszámok a szerszámospadon és a csűr gerendái közé vagy a gerendák összerovási helyénél az ún. *csűr gerezdjibe* beszúrva találhatóak.

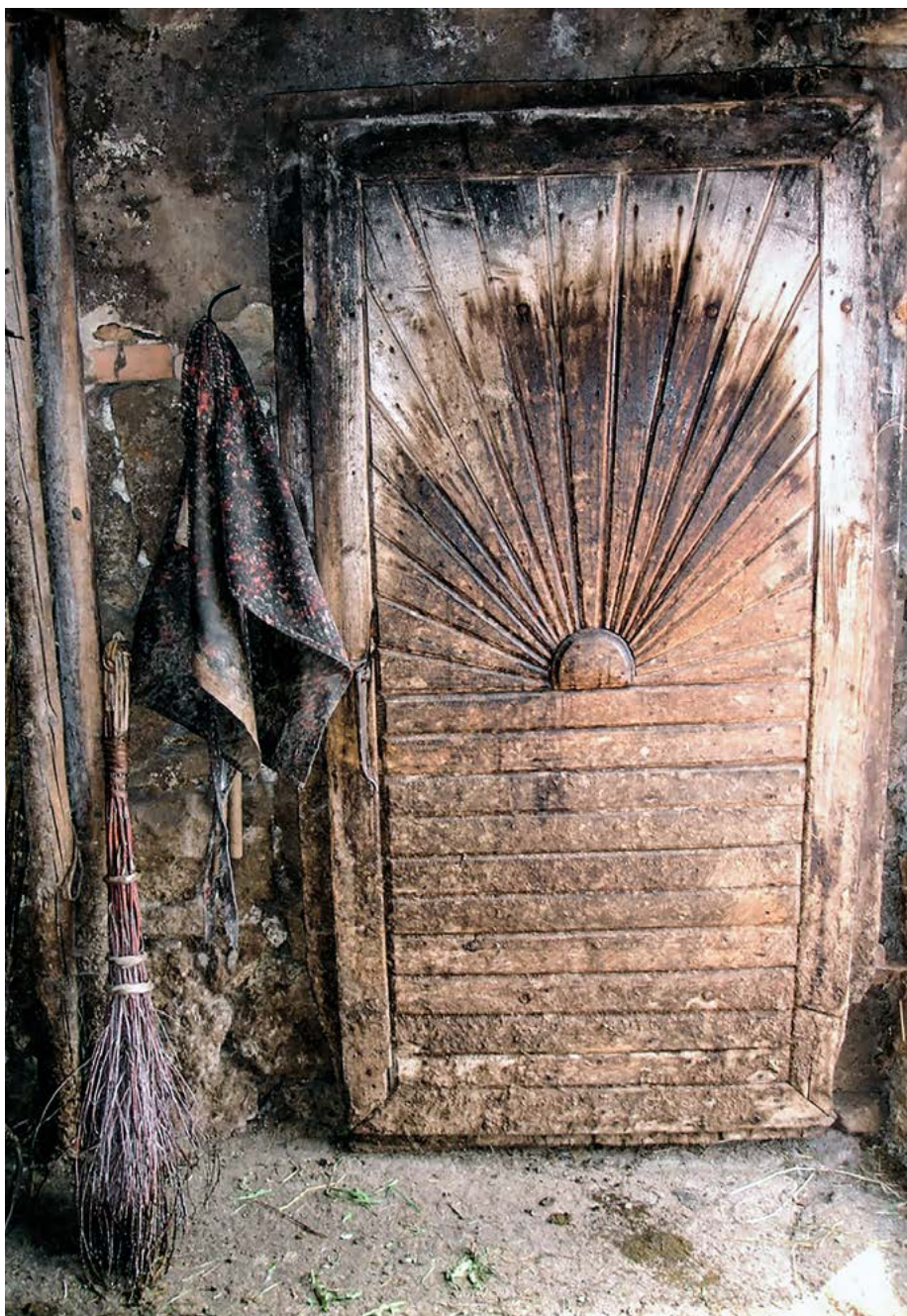
68. kép. Nagy ácsfúruk és kicsifúruk.

69. kép. Hidegkovács szerszámok: kőhányó villa, ásóvas, lapátvas, kapavas, ekevasak.

70. kép. Tehenek nyakára köthető csengettyük.

71. kép. Istállóajtó Nap-motívummal.

72. kép. Fejőszék.

73. kép. Istálló belseje.

74. kép. *Istállólámpa* (viharlámpa).

75. kép. *Ganyédomb.*

76. kép. A *ganyédomb* mellett *ganyéhányó lapát* és *-villa*, *ganyélémerő vider*, *vesszőseprűk*.

77. kép. *Ganyéhordó talicska.*

78. kép. Az istálló mellett a juhok téli szálláshelye, valamint a tyúk- és lúd-pajta.

79. kép. Egy-egy tárgyat addig javítottak, amíg ez csak lehetséges volt, helyettesítésükre csak a legvégső esetben került sor. Erre nézve kifejező a 79., 80. és 81. számú képeken látható szemetlapát, erdőlő nadrág és mezőre járó neccek példája.

80. kép. Erdőlő nadrág.

81. kép. Mezőre járó neccek.

82. kép. Házilag szőtt cserge.

83. kép. A malotázásnak néhány tárgyi eszköze: vasláda, vashordó, láncra kötött vető(szűrő), malotásvidrek, lekötőnájlonok és lekötőgumik.

84. kép. Félvágás szeker gumikerekekkel.

85. kép. A csűrben az odor fenekében régi *hordószekek* törött ódallatorjai még a 19. században készültek.

86. kép. A csűr feliratos szemöldökfája 1895-ből.

87. kép. Csűrkapuzár.

88. kép. A gémeskút kútgéme és kútostora még ma is fából van.
Régen a kútágas, a kútkáva és a kútvider is fából készült.

89. kép. A csonkán megőrződött *cséphadaró* a kézi cséplés tárgyi emléke.

90. kép. Széteső félben lévő régi *katonaláda*.

91. kép. Kovácsoltvas *bárd* díszítőmotívumokkal.

92. kép. A disznóöléskor készített *csavarthús* füstölésére szolgáló, vékony spárgával (*siritett cérnával*) átkötött pálcaköteg.

93. kép. *Tehen lábára való vasak* (patkók). A *vasaltatásra* főként a téli erdőlések idején került sor. Nyári időben fennállt az a veszély, hogy a marha körmére felvert vasakat a sár leszaggatta, és az emiatt megsérült körmű állat nem tudott tovább járni.

94. kép. *Tehenek vasalására szolgáló vasakat* (patkókat) a helybeli kovácsok készítették.

